07/12/2021

Η πεμπτουσία του Βυζαντινού Πολιτισμού – Του Προκόπη Παυλόπουλου

/ Επικαιρότητα

Ομιλία με θέμα «Η πεμπτουσία του Βυζαντινού Πολιτισμού» πραγματοποίησε ο τέως Πρόεδρος της Δημοκρατίας και Επίτιμος Καθηγητής της Νομικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Προκόπιος Παυλόπουλος στην εκδήλωση του Δήμου Λαυρεωτικής και της «Εταιρείας Μελετών Λαυρεωτικής» για την παρουσίαση του βιβλίου του κ. Γιώργου Δερμάτη με τίτλο «Το Δεσποτάτο του Μυστρά-Μορέως και οι απαρχές του Ελληνικού Κράτους: 200 χρόνια από την Επανάσταση του 1821».

Δείτε την ομιλία του τέως Προέδρου:

Το κείμενο της ομιλίας του τέως Προέδρου της Δημοκρατίας και Επίτιμου Καθηγητή της Νομικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών Προκοπίου Παυλοπούλου.

Λαύριο, 4.12.2021

Πρόλογος

Οι μελετητές ανακαλύπτουν, συν τω χρόνω, ολοένα και πιο «*συναρπαστικές*» πτυχές της πεμπτουσίας του Βυζαντινού Πολιτισμού που, συμβατικώς, θεωρούμε ότι είχε ως αφετηρία τον τέταρτο αιώνα και «*έπεσε*», μαζί με την Κωνσταντινούπολη, το 1453. Χρησιμοποιείται ο όρος «*συμβατικώς*», διότι οι αυστηροί χρονικοί προσδιορισμοί δεν αρκούν, φυσικά, για να περιγραφεί η πολύπλευρη φυσιογνωμία του Βυζαντίου, πολλώ μάλλον όταν ο πολιτισμικός «*φάρος*» του Βυζαντινού Πολιτισμού εξέπεμπε, ακόμη και πολύ μετά το 1453, την λάμψη του στην Δυτική Ευρώπη.

Α. Οι ως άνω πτυχές της πεμπτουσίας του Βυζαντινού Πολιτισμού αποδεικνύουν, μεταξύ άλλων, και το πώς και γιατί ο Βυζαντινός Πολιτισμός συνέβαλλε, καθοριστικώς, αφενός στην «*αξιοποίηση*» της Χριστιανικής Διδασκαλίας για να καταστεί ο τρίτος πυλώνας του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού. Και, αφετέρου και συνακόλουθα, στην «*επιβίωση*» του Αρχαίου Ελληνικού Πνεύματος και του Πολιτισμού του ως την Αναγέννηση. Στο σημείο δε αυτό πρέπει να επισημανθεί, προς επίρρωση της τελευταίας διαπίστωσης, ότι η Βυζαντινή Αυτοκρατορία σίγουρα ξεκίνησε ως «*διάδοχος*» της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Πλην όμως η, ραγδαίως εξελιχθείσα στην συνέχεια, Ελληνική επιρροή επ' αυτής, σε όλα τα επίπεδα -ιδίως δε στο πνευματικό επίπεδο, σύμφωνα με όσα θα προστεθούν ως προς αυτό κατωτέρω- οδήγησε σύντομα στην γιγάντωση, ουσιαστικώς, της Ελληνικής «*πτυχής*» του Βυζαντίου. Σε αυτή την «*πτυχή*» οφείλει το Βυζάντιο, τουλάχιστον σε μεγάλο βαθμό, και το γεγονός ότι ουδέποτε αποτέλεσε μέρος του Μεσαίωνα και του ζοφερού, καταστροφικού πολιτισμικώς, σκοταδισμού του.

Β. Συμπερασματικώς και εν είδει κατάληξης αυτής της εισαγωγής, το Βυζάντιο οφείλει στην Αρχαία Ρώμη το θεσμικό «*οπλοστάσιο*», αναφορικά με την οργάνωση του Κράτους και την δόμηση και εφαρμογή της Έννομης Τάξης. Ενώ στην Αρχαία Ελλάδα και στον Πολιτισμό της οφείλει την εμβληματική πνευματική του, εν γένει, «*ταυτότητα*», η οποία συνθέτει την «*ραχοκοκαλιά*» του τρίτου πυλώνα του κοινού μας Ευρωπαϊκού Πολιτισμού.

Ι. Βυζάντιο και Αρχαία Ελλάδα

Οι δεσμοί του Βυζαντινού Πολιτισμού με τον Ελληνικό Πολιτισμό της Κλασικής Αρχαιότητας είναι «*ακατάλυτοι*». Και αυτό οφείλεται, εν πολλοίς, σε δύο στενώς συνδεόμενους μεταξύ τους λόγους, όπως τους έχει αναδείξει με ξεκάθαρο και εντυπωσιακώς τεκμηριωμένο τρόπο κυρίως ο Νίκος Σβορώνος, στην κλασική μελέτη του «*Από το Βυζάντιο στην Ευρώπη*» (εκδ. Ευρωπαϊκού Πολιτιστικού Κέντρου Δελφών, 1987, μ' έμφαση στο 4^{ο} κεφ., που αφορά τον Ιωάννη Δαμασκηνό). Κατά πρώτο λόγο, το Βυζάντιο διέσωσε μεγάλο μέρος της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας, την οποία συνδύασε αρμονικώς με τις αρχές του Χριστιανισμού μέσω της διδασκαλίας των Μεγάλων Πατέρων της Εκκλησίας, ώστε από το αμάλγαμα αυτό να προκύψει εκείνο που θεωρείται ως η «*πεμπτουσία*» του Βυζαντινού Πολιτισμού. Και, κατά δεύτερο λόγο, το Βυζάντιο στην συνέχεια διέδωσε τα διασωθέντα έργα της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας στην Δυτική Ευρώπη. Γεγονός το οποίο έδωσε περαιτέρω ώθηση και στην εμπέδωση του Αρχαίου Ελληνικού Πολιτισμού, ως πρώτου και θεμελιώδους, διαχρονικώς, πυλώνα του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού, αλλά και στην καθιέρωση της Χριστιανικής Διδασκαλίας ως του τρίτου, πλέον, πυλώνα στήριξης του «*αετώματος*» του Πολιτισμού τούτου.

Α. Αρχαία Αθήνα, Αρχαία Ρώμη, Κωνσταντινούπολη

Ειδικότερα, είναι σχεδόν αδύνατο ν' αμφισβητηθεί, με βάση τα δεδομένα της ιστορίας του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού, ότι ο Βυζαντινός Πολιτισμός, ως πολιτισμικό «*αμάλγαμα*» το οποίο συνέδεσε, με ιδανικό -οιονεί φυσικό θα μπορούσαμε να πούμε- τρόπο την δική του πολιτισμική δημιουργία στο «*άρμα*» εκείνης της Αρχαιότητας εν γένει, για να «*περάσει*» η τελευταία στην Αναγέννηση, συνίσταται:

1. Από την μια πλευρά σε μια τεραστίων διαστάσεων –τόσο ποσοτικώς όσο και ποιοτικώς– Γραμματεία, αποτελούμενη από σπουδαία έργα. Έργα που μαρτυρούν βαθύτατη φιλοσοφική παιδεία, αγωνιώδεις «*αναβάσεις*» στο «*δύσβατο όρος*» της θεογνωσίας, υπαρξιακές αναζητήσεις, αναλύσεις περί της ανθρώπινης ψυχής από τους Νηπτικούς Πατέρες -οι οποίοι ακόμη εκπλήσσουν τον μελετητή με την εμβρίθεια και την οξυδέρκειά τους- Τέχνη υψηλού επιπέδου, οι επιρροές της οποίας ανιχνεύονται και στους μοντερνιστές ζωγράφους του 20ού αιώνα, μουσική που δεν αποτελεί ένα «*συναυλιακό ακρόαμα*» αλλά διατηρεί πάντα την ζωντανή, λειτουργική, θέση της στην Ορθόδοξη Λατρεία.
2. Και, από την άλλη πλευρά, ο Βυζαντινός Πολιτισμός στηρίχθηκε σ' ένα

διοικητικό σύστημα και σ’ ένα Νομικό Πολιτισμό, που διέσωσαν και διαιώνισαν την Ελληνορωμαϊκή παράδοση, διαδραματίζοντας καθοριστικό ρόλο στην γέννηση των ανθρωπιστικών στοιχείων της σύγχρονης Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας, μέσω της εμπέδωσης της υιοθέτησης του σεβασμού στον Άνθρωπο, σύμφωνα με την ρήση του Αποστόλου Παύλου: «*Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ*» (Γαλ. 3,28). Το τελευταίο αυτό συστατικό του Βυζαντινού Πολιτισμού οδήγησε σ’ έναν, άκρως εξελιγμένο για τα δεδομένα της εποχής, δικό του Νομικό Πολιτισμό, στο πλαίσιο του οποίου διαμορφώθηκε και το Βυζαντινορωμαϊκό Δίκαιο. Είναι δε χαρακτηριστική η μετέπειτα ουσιώδης επιρροή του Βυζαντινορωμαϊκού Δικαίου στις Έννομες Τάξεις των Κρατών της Ηπειρωτικής Ευρώπης, στοιχεία του οποίου «*επιβιώνουν*» ως σήμερα.

α) Πραγματικά, είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι δεν νοείται, ουσιαστικώς, η βαθύτερη γνώση βασικών στοιχείων των Έννομων Τάξεων των Κρατών αυτών, ιδίως στα πεδία του Ιδιωτικού αλλά και του Δημόσιου Δικαίου, δίχως αναδρομή και αναγωγή στ’ αντίστοιχα, οιονεί «*αρχετυπικά»,* στοιχεία του κλασικού Ρωμαϊκού Δικαίου τα οποία «*διέσωσε*» το Βυζάντιο, διαπλάθοντας το κανονιστικό πεδίο του Βυζαντινορωμαϊκού Δικαίου. Το αυτό ισχύει και για το Ελληνικό Δίκαιο, όπως τούτο άρχισε να θεσμοθετείται αμέσως μετά την Εθνεγερσία του 1821. Κυρίως όμως μετά το 1830, όταν δια του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου ιδρύθηκε, θεσμικώς και πολιτικώς, το Νεότερο Ελληνικό Κράτος. Όπως δε και στα λοιπά Κράτη της Ηπειρωτικής Ευρώπης, καθώς σημειώθηκε αμέσως προηγουμένως, έτσι και στην Ελληνική Νομική Επιστήμη, και σήμερα, η επισταμένη μελέτη του Ιδιωτικού αλλά και του Δημόσιου Δικαίου προϋποθέτει «*επιστροφή*» στις ρίζες του κλασικού Ρωμαϊκού Δικαίου. Τούτο ισχύει κυρίως ως προς τους κανόνες του Αστικού Δικαίου και ως προς την βαθύτερη κατανόηση της έννοιας του Κράτους και του Δημόσιου Συμφέροντος.

β) Συγκεκριμένα, το Βυζαντινορωμαϊκό Δίκαιο, ως «*Δίκαιον των αειμνήστων Βυζαντινών Αυτοκρατόρων»,* ήταν το πρώτο, το οποίο εφαρμόσθηκε στο νεοσύστατο -μετά το 1830 κατά τ’ ανωτέρω- Ελληνικό Κράτος. Τούτο συνέβη μέσω της «*Εξαβίβλου*» του μεγάλου νομομαθούς και δικαστικού λειτουργού στην Θεσσαλονίκη Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου, ο οποίος την συνέγραψε, μεταξύ 1344-1345, συμπληρώνοντας και συστηματοποιώντας, μ’ εντυπωσιακό μεθοδολογικώς -και όχι μόνο- τρόπο, το παλαιότερο κωδικοποιητικό έργο «*Πρόχειρον των Νόμων*» του 907, επί εποχής του Αυτοκράτορος Λέοντος ΣΤ΄.

β1) Έργο το οποίο επικαιροποίησε και συνέπτυξε το κολοσιαίο κωδικοποιητικό

εγχείρημα του Ιουστινιανού μέσω του «*Corpus Juris Civilis»,* που είχε αρχικώς ενοποιήσει τις διάσπαρτες διατάξεις του προϊσχύσαντος Ρωμαϊκού Δικαίου αλλά συμπληρώθηκε μεταγενεστέρως με τις «*Νεαρές*». Ήτοι τις επίκαιρες ρυθμίσεις στα Ελληνικά που, τελικώς, προσέδωσαν στο «*Βυζαντινορωμαϊκό Δίκαιο*» τις ευρέως εξελληνισμένες διαστάσεις του. Στην «*Εξάβιβλο*» ο Κωνσταντίνος Αρμενόπουλος «*συμπύκνωσε*» το σύνολο, σχεδόν, της ως τότε Βυζαντινής νομοθεσίας και νομολογίας, ανατρέχοντας ως τις ρίζες του Ρωμαϊκού Δικαίου στην βάση των «*Βασιλικών*».

β2) Οι τρεις πρώτες Εθνοσυνελεύσεις, μετά την κήρυξη της Επανάστασης του 1821 και ως την θέσπιση του οριστικού Συντάγματος του 1827, παρέπεμπαν, ως προς το ισχύον Αστικό Δίκαιο, γενικώς στο «*δίκαιον των αειμνήστων ημών Αυτοκρατόρων*», ήτοι στα «*Βασιλικά».* Λόγω των μεγάλων δυσχερειών προσφυγής των τότε δικαστικών αρχών -και όχι μόνο- στα «*Βασιλικά*», ο Ιωάννης Καποδίστριας προκάλεσε την θέσπιση του Ψηφίσματος της 15ης Δεκεμβρίου 1828, το οποίο παρέπεμψε πλέον, ως προς το εφαρμοστέο στην ελεύθερη Ελλάδα Αστικό Δίκαιο, στην «*Εξάβιβλο*» του Κωνσταντίνου Αρμενόπουλου. Και στην συνέχεια, με διάταγμα της Αντιβασιλείας του Όθωνα, το 1835 -διάταγμα της 23ης Φεβρουαρίου/7ης Μαρτίου 1835- η «*Εξάβιβλος*» αποτέλεσε μέρος της Ελληνικής Έννομης Τάξης και ίσχυσε, ως προσωρινός «*Πολιτικός Κώδιξ*», για μεγάλο χρονικό διάστημα -και υπό αρκετές πτυχές του μέχρι την ψήφιση του Αστικού Κώδικα, το 1946- ως ο πρώτος επίσημος Αστικός Κώδικας του Νεότερου Ελληνικού Κράτους.

Β. Από το Βυζάντιο στην Δυτική Ευρώπη και «*τανάπαλιν*»

Μια πιο εμπεριστατωμένη προσέγγιση της πεμπτουσίας του Βυζαντινού Πολιτισμού και της μετέπειτα εμβληματικής πολιτισμικής επιρροής του προϋποθέτει, φυσικά *inter alia,* και την αντίστοιχη προσέγγιση της «*αμφίδρομης*» επικοινωνίας του Βυζαντίου με την Δυτική Ευρώπη, η οποία είχε ως επίκεντρο την πνευματική δημιουργία στην Κωνσταντινούπολη, ιδίως μέσω των έργων Μεγάλων και «*φωτισμένων*» Πατέρων της Εκκλησίας, όπως κατ’ εξοχήν ο Ιωάννης Δαμασκηνός.

1. Προς αυτή την κατεύθυνση, οι Μεγάλοι Πατέρες της Εκκλησίας, ύστερα από το σύντομο ξεπέρασμα της αρχικής αντίθεσης του Χριστιανισμού με τα πνευματικά δημιουργήματα της Αρχαιότητας και, πρωτίστως, της Κλασικής Ελληνικής Αρχαιότητας συνδύασαν, κατά τρόπο σχεδόν μοναδικό, τα δημιουργήματα αυτά με τις αρχές της Χριστιανικής Διδασκαλίας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα: Ο Άγιος Ιωάννης Δαμασκηνός, με το έργο του «*Πηγή Γνώσεως*» και ο Μέγας Βασίλειος, με το έργο του «*Πρός τούς νέους, ὅ πως ἄν ἐξ Ἑλληνικῶν ὠφέλοιντο λόγων*».

α) Έμφαση πρέπει να δοθεί περισσότερο στο συνολικό έργο του Ιωάννη Δαμασκηνού, δοθέντος ότι ήταν εκείνος ο οποίος συνέγραψε, μέσω του έργου αυτού, το πρώτο, πλήρες, σύστημα του Χριστιανικού Ορθόδοξου Δόγματος και της Χριστιανικής Κοσμοθεωρίας. Και ήταν εκείνος, ο οποίος στο πλαίσιο αυτό μελέτησε σε βάθος τους Αρχαίους Έλληνες Συγγραφείς της Κλασικής Αρχαιότητας και κατόρθωσε να φέρει σ' «*επαφή*» την πνευματική τους «*παραγωγή*» με τις « *εκσυγχρονισμένες*» αρχές της Χριστιανικής Διδασκαλίας, έτσι ώστε η τελευταία να φθάσει στην Αναγέννηση και ν' αποτελέσει, στην συνέχεια και κατά τα προλεχθέντα, τον τρίτο πυλώνα του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού.

β) Εντελώς ενδεικτικώς -σ' ενίσχυση όσων ήδη αναφέρθηκαν- επισημαίνεται πως ο Ιωάννης Δαμασκηνός, στο κορυφαίο ως άνω έργο του «*Πηγή Γνώσεως*» γράφει ότι, πριν παρουσιάσει την Ορθόδοξη Δογματική Διδασκαλία, όπως αυτή παραδόθηκε από τους «*Θεοδίδακτους αλιείς*» και «*Θεοφόρους Ποιμένας και Διδασκάλους*», θα παραθέσει «*τά κάλλιστα των παρ' Ἕλλησι σοφῶν»,* έχοντας επίγνωση πως κάθε τι αγαθό «*παρὰ Θεοῦ τοῖς Ἀνθρώποις δεδώρηται*». Τούτο είναι μια από τις πιο εύγλωττες μαρτυρίες που περιγράφουν την φυσιογνωμία του Βυζαντίου και του Πολιτισμού του: Τον σεβασμό προς το Αρχαίο Ελληνικό Πνεύμα και την προσήλωση στις «*φωτισμένες*» αρχές της Ορθόδοξης Πίστης. Με τον τρόπο αυτό το Βυζάντιο «*ανακεφαλαίωσε*» και διέσωσε ιδίως τον Αρχαίο Ελληνικό Κόσμο, επιπλέον δε γονιμοποίησε και εμπλούτισε την τεράστια, κυριολεκτικώς, Αρχαιοελληνική αλλά και Ελληνορωμαϊκή «*κληρονομιά*» καθώς και τις παραδόσεις των Λαών που έζησαν και άκμασαν στην λεκάνη της Μεσογείου και, ταυτοχρόνως, επηρέασαν ευεργετικώς με την δική τους «*κληρονομιά*» τους Μεταβυζαντινούς χρόνους, τόσο στην Δύση όσο και στην Ανατολή. Κυρίως δε, σε ό,τι αφορά την Δύση, όπως ήδη επισημάνθηκε, το Βυζάντιο ήταν εκείνο, το οποίο «*χάραξε*» και « *οδήγησε*» τα πιο σημαντικά πνευματικά της «*βήματα*» προς την Αναγέννηση.

2. Ως προς αυτό, εντελώς ενδεικτικά αναφέρονται τα εξής:

α) Ως τον $10^{ο}$ αιώνα το Βυζάντιο ήταν εκείνο το οποίο «*στράφηκε*» προς την Δυτική Ευρώπη και της «*μετεκένωσε*» τα έργα και το πνεύμα του Αρχαίου Ελληνικού Πολιτισμού και, συνακόλουθα, τα έργα και το πνεύμα των μεγάλων διανοητών της Κλασικής Αρχαιότητας. Έτσι το Βυζάντιο ήταν ο βασικός συντελεστής της πνευματικής και πολιτισμικής σύνδεσης μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Και πάλι σύμφωνα με όσα ήδη τονίσθηκαν, οι Μεγάλοι Πατέρες της Εκκλησίας διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο προς αυτή την κατεύθυνση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, κατά τα προαναφερόμενα, ο Ιωάννης Δαμασκηνός, κατ' εξοχήν σε ό,τι αφορά το έργο του Αριστοτέλους. Για την ιστορική ακρίβεια, ο «*Αριστοτελισμός*» του Ιωάννη Δαμασκηνού και η εκ μέρους του χρήση, εντός του

πλαισίου του κατ’ αυτόν Ορθόδοξου Δόγματος, της Αριστοτελικής Διαλεκτικής, άσκησε μέγιστη επιρροή στον πνευματικό κόσμο της Δυτικής Ευρώπης της εποχής εκείνης, με πρώτον τον Άγιο Θωμά τον Ακινάτη. Και ουδόλως υποβαθμίζει αυτή την επιρροή του Ιωάννη Δαμασκηνού το γεγονός, ότι στην συνέχεια ο Άγιος Θωμάς ο Ακινάτης μελέτησε και αξιοποίησε, σε μεγαλύτερη έκταση και σε μεγαλύτερο βάθος, την Αριστοτελική Φιλοσοφία και Διαλεκτική. Σε συμπλήρωση όσων εκτέθηκαν στο σημείο αυτό πρέπει ν’ αναφερθεί ότι οι θεολόγοι της Δύσης ήλθαν σ’ επαφή με το έργο του Ιωάννη Δαμασκηνού μέσω της μετάφρασης της βασικής «*συγγραφής*» του με τίτλο «*Ἔκθεσις ἀκριβής τῆς Ὀρθοδόξου Πίστεως*», η οποία έγινε από έναν Ιταλό νομικό που έζησε στην Πίζα, μεταξύ 1110-1194, τον *Burgundius.* Ο Ελληνομαθής *Burgundius* μετέφρασε την ως άνω συγγραφή του Ιωάννη Δαμασκηνού κατ’ εντολή του Πάπα Ευγενίου του Γ΄. Στον *Burgundius,* κυρίως, ανήκουν και οι μεταφράσεις στα λατινικά έργων του Ιωάννη του Χρυσοστόμου και του Μεγάλου Βασιλείου.

β) Μετά τον 12^{ο} αιώνα τα πράγματα αντιστράφηκαν: Η Δύση πλέον ήταν εκείνη, η οποία προσέτρεξε στο Βυζάντιο για να φέρει στο «*φως*» τα λοιπά έργα των μεγάλων διανοητών της Κλασικής Ελληνικής Αρχαιότητας και να φθάσει την μελέτη και περαιτέρω αξιοποίησή τους στα όρια εκείνα, με τα οποία τα «*γνώρισε*» η Αναγέννηση. Με άλλες λέξεις, η Δύση δεν αρκείτο εφεξής στα πνευματικά «*δάνεια*» των ήδη επεξεργασμένων στο Βυζάντιο έργων των ως άνω μεγάλων διανοητών της Κλασικής Ελληνικής Αρχαιότητας. Αντιθέτως ανέπτυξε, με ταχύτατους ρυθμούς, την δική της, πολυσχιδή και πολυπρισματική, αξιοποίησή τους. Για παράδειγμα, οι θεολογικοί κύκλοι της Δύσης αξιοποίησαν πλέον ευθέως το προμνημονευόμενο έργο του Ιωάννη Δαμασκηνού αρχικώς μέσω των αποσπασμάτων του που περιλαμβάνονται στα κείμενα του Πέτρου Λομβαρδού. Και, στην συνέχεια, μέσω της κατά τ’ ανωτέρω μετάφρασης του έργου του Ιωάννη Δαμασκηνού από τον *Burgundius,* αργότερα δε μέσω της νέας, συμπληρωμένης βάσει πρόσθετων χειρογράφων, μετάφρασης του *Roberto Grossatesta,* επισκόπου του *Lincoln*. Η οριστική καταξίωση του έργου του Ιωάννη Δαμασκηνού στην Δύση επέρχεται όταν αυτό περιλαμβάνεται στους κώδικες, στους οποίους καταχωρίζονται, μεταξύ άλλων, και οι προτάσεις που αποτελούν μέρος των «*συλλογών των αυθεντιών*» (*«Tabulae Riginalium»),* μαζί με τις θέσεις του Αγίου Αυγουστίνου. Εν πάση περιπτώσει, και υπ’ αυτή την μετά τον 12^{ο} αιώνα «*ανάστροφη*» επιρροή, η συνεισφορά του Βυζαντίου και των Μεγάλων Πατέρων της Εκκλησίας στο να «*επικοινωνήσει*» η Δύση με το Αρχαίο Ελληνικό Πνεύμα και τον Αρχαίο Ελληνικό Πολιτισμό συνεχίσθηκε με αμείωτη -ίσως δε και μεγαλύτερη- ένταση.

II. Η πνευματική και καλλιτεχνική ζωή στο Βυζάντιο

Είναι, επιπλέον, ιδιαιτέρως εντυπωσιακό -έστω και αν η εξήγηση αυτού του φαινομένου δεν παρουσιάζει, ιστορικώς, ιδιαίτερη δυσκολία- ότι όταν πια η Βυζαντινή Αυτοκρατορία άρχισε ν' ακολουθεί τροχιά θεσμικής και πολιτικής παρακμής, η πνευματική και καλλιτεχνική ζωή στο Βυζάντιο, μ' επίκεντρο την Κωνσταντινούπολη όπου είχαν σωρευθεί πολλά οικονομικά μέσα και είχε εγκατασταθεί πλήθος διανοουμένων, έφθασε στο επίπεδο της μέγιστης ακμής της, ουσιαστικώς στο «*απόγειό*» της.

Α. Λογοτεχνία στο Βυζάντιο

Καθ' όλη την διάρκεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ιδίως δε κατά την διάρκεια του 11^{ου} αιώνα, είδαν το φως έξοχα φιλολογικά έργα -τόσο στο πεδίο της πεζογραφίας όσο και σ' εκείνο της ποίησης- αλλά και εξίσου σημαντικά έργα Τέχνης, όλα μ' έντονη την επιρροή και της Αρχαίας Ελλάδας.

1. Ήταν τότε που γράφηκαν φιλολογικά, *lato sensu*, έργα τα οποία ανέτρεχαν, με ολοένα και μεγαλύτερη συχνότητα, στο σύνολο του φάσματος της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας, με αντίστοιχη προσφυγή στην Αρχαία Ελληνική Γλώσσα, κυρίως μέσω πλειάδας παραπομπών στην Κλασική Φιλολογία της Αρχαίας Ελλάδας. Η παλιά «*αντιπαλότητα*» ανάμεσα στο Αρχαίο Ελληνικό Πνεύμα και στον Χριστιανισμό είχε περάσει, για πάντα, στο παρελθόν. Με τον τρόπο αυτό, ο Βυζαντινός Πολιτισμός υπήρξε η «*γέφυρα*» η οποία, στηριζόμενη, όπως ήδη σημειώθηκε, και στην αντηρίδα της Αρχαίας Ρώμης -κατ' εξοχήν ως προς την οργάνωση του Κράτους και την καλλιέργεια της Νομικής Επιστήμης- επέτρεψε στο Αρχαίο Ελληνικό Πνεύμα να διατηρηθεί ακμαίο ως την Αναγέννηση, «*μπολιάζοντας*» ευεργετικά ιδίως τα θεμελιώδη πολιτισμικά της χαρακτηριστικά. Τούτο συνάγεται ευχερώς και από τις ακόλουθες, άκρως ενδεικτικές, αναφορές στην Λογοτεχνία και στην Ποίηση, όπως αναπτύχθηκαν στο Βυζάντιο:

α) Σε ό,τι αφορά την, *stricto sensu*, Λογοτεχνία στο Βυζάντιο, πρέπει να τονισθεί πως είναι, ακόμη και σήμερα, πολύ λιγότερο γνωστή απ' όσο της αναλογεί σύμφωνα με την αξία της. Το έργο των κυριότερων εκπροσώπων της μαρτυρεί αψευδώς. Για παράδειγμα, ο Προκόπιος ο Καισαρεύς -ο οποίος έμεινε περισσότερο γνωστός ως ιστορικός- διέθετε ευρύτατη Αρχαιοελληνική Παιδεία. Η γλώσσα και το έργο του μιμούνται ευθέως αρχαιοελληνικά πρότυπα. Τούτο φαίνεται, κατά κύριο λόγο, στην περιγραφή του λοιμού της Κωνσταντινούπολης, το 542. Περιγραφή, η οποία θύμιζε έντονα την αντίστοιχη περιγραφή του Θουκυδίδη για

τον λοιμό στην Αρχαία Αθήνα, κατά την διάρκεια του Πελοποννησιακού Πολέμου. Επίσης, η αρχαιομάθεια της Βυζαντινής πριγκίπισσας Άννας Κομνηνής -στην «*Αλεξιάδα*» και όχι μόνο- είναι αποδεδειγμένη και άκρως ευδιάκριτη. Επιπλέον ο, «*πολυπρισματικός*» και πολυτάλαντος, Μιχαήλ Ψελλός -τόσο παρεξηγημένος, ίσως διότι οι συγγραφές του δεν κατανοήθηκαν όσο θα έπρεπε- έθεσε «*στόχο ζωής*» την αναβίωση του Αρχαίου Ελληνικού Πνεύματος. Βεβαίως σε συνδυασμό με την πεμπτουσία της Χριστιανικής Διδασκαλίας, αποδεικνύοντας έτσι τα «*μύχια*» δάνειά της από την πνευματική «*κληρονομιά*» της Αρχαίας Ελλάδας. Το «*όραμα*» του Μιχαήλ Ψελλού μπορεί να μην ευοδώθηκε πλήρως, πλην όμως ουδείς σήμερα δικαιολογείται ν' αγονοεί το πώς και γιατί η Αρχαία Ελληνική Γραμματεία «*διαπότισε*» το Πνεύμα στο Βυζάντιο και, μέσω αυτού, «*μετακενώθηκε*», κατά τα προλεχθέντα, στην Δύση. Τέλος ο Γεώργιος Πλήθων-Γεμιστός υπήρξε, δίχως αμφιβολία, μια από τις εξέχουσες πνευματικές μορφές του Βυζαντίου, ιδίως σε ό,τι αφορά την επιστροφή στις «*ρίζες*» της Αρχαίας Ελλάδας, μ' επίκεντρο το Δεσποτάτο του Μυστρά-Μορέως. Το οποίο, ιδίως κατά την εποχή των Καντακουζηνών και των Παλαιολόγων, λειτούργησε ως πραγματική «*κυψέλη*» πνευματικής δημιουργίας, βασισμένης κατ' εξοχήν στο Αρχαίο Ελληνικό Πνεύμα. Η ρήση του Γεωργίου Πλήθωνος-Γεμιστού **:** «*Ἐσμέν γάρ οὖν ὧν ἡγεῖσθέ τε καί βασιλεύετε Ἕλληνες τό γένος, ὡς ἥ τε φωνή καί ἡ πάτριος παιδεία μαρτυρεῖ·*» αρκεί για να επιβεβαιώσει, επαρκώς, την προαναφερόμενη διαπίστωση. Εν πάση περιπτώσει -και κατά γενική ομολογία στον οικείο επιστημονικό χώρο- ο Γεώργιος Πλήθων-Γεμιστός πρωτοπόρησε, μεταξύ άλλων, ως προς την αναβίωση της Πλατωνικής φιλοσοφικής σκέψης στον κόσμο της Δύσης. Η συμβολή του, προς αυτή την κατεύθυνση, αναδείχθηκε ιδίως κατά την διάρκεια της Συνόδου της Φλωρεντίας (1438-1439). Ήταν εκεί, όπου ο Γεώργιος Πλήθων-Γεμιστός πρότεινε στο Κόζιμο των Μεδίκων την ίδρυση της «*Academia Platonica*», με κύριο έργο την μετάφραση των συγγραφών του Πλάτωνα και των «*διαδόχων*» του Νεοπλατωνιστών στα Λατινικά.

β) Σε ό,τι δε αφορά την Ποίηση, αυτή «*άνθησε*» στο Βυζάντιο, μ' έντονη την αρχαιοελληνική επιρροή, ιδίως μέσω της εκκλησιαστικής υμνογραφίας. Για παράδειγμα, ο Ιωάννης Δαμασκηνός, πέρ' από το έξοχο θεολογικό, και όχι μόνο, έργο του -που, όπως επεξηγήθηκε, ανέδειξε στο έπακρο την εντυπωσιακή Αρχαιοελληνική του Παιδεία- μας άφησε μοναδικούς, από πλευράς ποιητικής έκφρασης και ποιότητας, ύμνους, όπως εκείνοι, οι οποίοι συνθέτουν μέγιστο μέρος της Νεκρώσιμης Ακολουθίας. Όμως ήταν, και μάλιστα στις απαρχές της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ο εξελληνισμένος Σύρος Ρωμανός ο Μελωδός, ο οποίος οδήγησε την Βυζαντινή Ποίηση, δια της υμνολογίας του -που κατέχει περίοπτη θέση στις Ακολουθίες της Εκκλησίας- σε μια μορφή θαυμαστής τελειότητας. Παρά το ότι έμαθε την Ελληνική Γλώσσα της εποχής του κατά την

ενηλικίωσή του, όχι μόνον εξοικειώθηκε μαζί της σε σημείο που προκαλεί μεγάλη εντύπωση, αλλά και με τις λέξεις και τους στίχους του συνέβαλε, τα μέγιστα, στην «*ανανέωσή*» της «*επί το εκφραστικότερον*». Η ποίηση του Ρωμανού του Μελωδού, με κάποιες επιδράσεις του Εφραίμ του Σύρου, αντανακλά ευκρινώς και την εμβάθυνσή του στα έργα της Αρχαίας Ελληνικής Παιδείας, ειδικότερα δε την εκ μέρους του ολοκληρωμένη γνώση της Αρχαίας Ελληνικής Ποίησης, των Ομηρικών Επών και του συνόλου του έργου των Τραγικών. Τα θέματα της ποίησης του Ρωμανού του Μελωδού έχουν ως κύρια «*πηγή*» την Παλαιά και, ιδίως, την Καινή Διαθήκη. Συνέθεσε, περίπου, 100 κοντάκια -ορισμένα όμως από τα οποία αμφισβητούνται ως προς την «*γνησιότητά*» τους- οδηγώντας αυτό το είδος υμνολογίας στην ποιητική κορύφωσή του.

2. **Τέχνη στο Βυζάντιο**

Παράλληλη -βεβαίως τηρουμένων των σχετικών αναλογιών- ήταν και η διαδρομή της Τέχνης στο Βυζάντιο, με πιο χαρακτηριστικό πλαίσιο εκείνο της Ζωγραφικής:

α) Η νατουραλιστική τεχνοτροπία ακολούθησε πιστά τα κλασικά πρότυπα, ενώ η σταδιακή της εξέλιξη έδωσε την δυνατότητα να διαμορφωθούν πολυάριθμες «*τοπικές*» σχολές Ζωγραφικής, όπως π.χ. στην Κρήτη. Σπάνιας τέχνης ζωγραφικά έργα και ψηφιδωτά, με ολοένα και πιο έντονο τον «*κοσμικό*» τους χαρακτήρα, πέρασαν γρήγορα τα στενά όρια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και επηρέασαν την Τέχνη στην Δύση. Όταν, λοιπόν, η οθωμανική κατάκτηση σήμανε το οριστικό τέλος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, η ανεκτίμητη πνευματική και καλλιτεχνική συνεισφορά της είχε ήδη «*μετακενωθεί*» στην Δύση, θέτοντας τις βάσεις για την «*ανατολή*» της Αναγέννησης, όπως ήδη επισημάνθηκε.

β) Ειδικώς σε ό,τι αφορά την Ζωγραφική, η Τέχνη στο Βυζάντιο «*πήρε*» πολλά από την αντίστοιχη παράδοση της Αρχαίας Ελλάδας. Ιδιαιτέρως αξιοσημείωτη είναι η επιρροή αυτή ως προς την αποτύπωση της ανθρώπινης μορφής -και μάλιστα υπό όρους «*κίνησης*»- σε μεγάλες συνθέσεις Βυζαντινών πινάκων, όπου είναι έντονη η παρουσία της «*χορείας*» Αγγέλων.

β1) Στην ως άνω αποτύπωση της ανθρώπινης μορφής κατά την Αρχαία Ελληνική επιρροή προστέθηκε, εν συνεχεία, η «*εσωτερικότητα*» της Ανατολής. Κάτι οιονεί «*φυσικό*» ιδίως για τις Βυζαντινές εικόνες, προκειμένου να καταστεί εφικτή η «*οπτικοποίηση*» του υπερβατικού κόσμου, σύμφυτη με την Χριστιανική Παράδοση. Με τον τρόπο αυτό οι εικόνες ήταν σε θέση να εκφράσουν και να εξωτερικεύσουν συναισθήματα ανάλογα με την χρήση, για την οποία ήταν προορισμένες,

προεχόντως δε για την λατρευτική τους χρήση. Υπό τις συνθήκες αυτές η Τέχνη της Ζωγραφικής στο Βυζάντιο «*άντεξε*», μ' εμβληματική δύναμη, στην «*επιδρομή*» της Εικονομαχίας. Τούτο δε οφείλεται και στο ότι είχε, εν προκειμένω, «*σύμμαχο*» το αυθεντικό δόγμα της Χριστιανικής Διδασκαλίας, στο μέτρο που η «*οπτικοποίηση*» αυτή ήταν ο πιο πρόσφορος τρόπος ζωγραφικού συμβολισμού και της έλευσης του Θεανθρώπου επί Γης. Έλευσης, η οποία βρίσκεται πάντα στον «*πυρήνα*» της εν γένει λατρευτικής εκδήλωσης του Χριστιανισμού, ανεξαρτήτως δόγματος.

β2) Ταυτοχρόνως, μέσω της Ζωγραφικής η Χριστιανική διδασκαλία έπαιρνε, οριστικά και αμετάκλητα, τις αποστάσεις της στο πεδίο της Τέχνης από άλλες, αμιγώς μονοθεϊστικές, θρησκευτικές αντιλήψεις στις οποίες, όπως είναι γνωστό, συνήθως κυριαρχεί η «*ανεικονική*» παράδοση και, συνακόλουθα, ο «*ανεικονικός*» διάκοσμος εντός των χώρων λατρείας. Κατά την επικρατέστερη δε άποψη, ήταν η επιρροή τέτοιων μονοθεϊστικών θρησκευτικών αντιλήψεων, κυρίως ιουδαϊκής προέλευσης, η οποία οδήγησε τους αυτοκράτορες Λέοντα Γ΄ και τον διάδοχό του και γιό του, Κωνσταντίνο Ε΄-ιδίως δε τον δεύτερο- στο να ενστερνισθούν, πλήρως και απολύτως, τις ακραιφνείς εικονομαχικές θέσεις της εποχής τους. Θέσεις, οι οποίες κατέληξαν ως και σε απηνείς διώξεις εναντίον των εικονολατρών μοναχών, κατ' εξοχήν μετά την Σύνοδο της Ιερείας, το 754, όταν και καταδικάσθηκαν ρητώς οι κάθε είδους θρησκευτικές απεικονίσεις.

Επίλογος

Συμπερασματικώς -και εν τέλει- οφείλουμε πολλά στο Βυζάντιο. Όχι μόνον εμείς, οι Έλληνες, αλλά και ο Δυτικός Κόσμος, στον οποίο το Βυζάντιο διέδωσε τις αξίες και τα πνευματικά επιτεύγματα της Αρχαίας Σκέψης. Το ίδιο και ο κόσμος των Σλάβων, ο οποίος χάρη στο έργο των Βυζαντινών Ιεραποστόλων «*φωτίσθηκε*» και οδηγήθηκε στην Ορθόδοξη Πίστη, γεγονός που, και σήμερα, αναγνωρίζουν οι Σλαβικοί Λαοί. Σ' ένα βαθμό, στο Βυζάντιο οφείλει και ο κόσμος των Αράβων και των Οθωμανών, οι οποίοι, αν και συγκρούσθηκαν βιαίως με το Βυζάντιο, σίγουρα θ' αδυνατούσαν να δημιουργήσουν μια στέρεη κρατική δομή, εάν δεν είχαν ως υπόδειγμα την Διοίκηση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ιδίως στην ακμή της.

Α. Ακριβέστερα, το Βυζάντιο «*μετέφερε*», στην Δύση αλλά και στην Ανατολή, πέραν των δικών του «*αυθεντικών*» πολιτισμικών -και όχι μόνο- στοιχείων και την σύνθεση, την οποία πέτυχε ο Βυζαντινός Πολιτισμός, μέσ' από την ανεπανάληπτη «*σύνδεση*» του Αρχαίου Ελληνικού Πολιτισμού μ' εκείνον της Αρχαίας Ρώμης. Γι' αυτό, όπως ήδη αναφέρθηκε εκτενώς ως προς τις σχέσεις του Βυζαντίου με την Δύση, δίχως την «*ροή*» του Βυζαντινού Πολιτισμού προς τον πνευματικό κόσμο των τότε Κρατών της Δυτικής Ευρώπης η Αναγέννηση δεν θα είχε πολλά από τα

στοιχεία, τα οποία και σήμερα την χαρακτηρίζουν ούτε, φυσικά, θα μπορούσε ν' αναπτύξει την ευεργετική επιρροή, που άσκησε στον Ευρωπαϊκό Πολιτισμό. Ιδίως δε δεν θα είχε τα χαρακτηριστικά εκείνα, τα οποία έλκουν την καταγωγή τους από τον Αρχαίο Ελληνικό Πολιτισμό, αφού αυτός υπήρξε η πνευματική και πολιτισμική «*ψυχή*» της Αναγέννησης και, συνακόλουθα, αυτού τούτου του Ευρωπαϊκού Πολιτισμού.

Β. Γι' αυτό, επίσης, δίχως την τόσο στενή πνευματική «*όσμωση*» του Βυζαντίου με την Αρχαία Ελλάδα, οι Άραβες -οι οποίοι, όπως ήδη σημειώθηκε, ήλθαν σε στενή επαφή, ιδίως πνευματική, με την Βυζαντινή Αυτοκρατορία- δεν θα είχαν σήμερα, μέσα στην διαδρομή της Ιστορίας του Πνεύματος και των Επιστημών, την δική τους, αναμφισβήτητη, συμβολή. Μια συμβολή οφειλόμενη, πρωτίστως, στην φιλοσοφική σκέψη του Αριστοτέλους και στην μαθηματική ανάλυση του Διοφάντου. Την ανάλυση, που επέτρεψε στους Άραβες να «*χαράξουν*» την δική τους επιστημονική πορεία στο πεδίο της διαμόρφωσης των σύγχρονων βάσεων της Άλγεβρας.